

Андрій Сапон,

суддя Деснянського районного суду
м. Чернігова

УДК 349.2

Принципи соціального забезпечення суддів

Принципи системи права виступають активним елементом структури права, що відображають її суть. За допомоги принципів права здійснюється правове регулювання соціальних відносин, через цей елемент можна комплексно оцінити правову систему. Стосовно ж принципів соціального забезпечення суддів, то вони відіграють фундаментальну роль у гарантуванні соціальної захищеності цієї категорії державних службовців. Поняття принципів правової системи та системи соціального забезпечення як окремої галузі були детально досліджені у працях С. С. Алексеєва, К. С. Батигіна, А. М. Васильєва, К. М. Гусова, Л. Я. Гінцбурга, І. В. Гуціна, М. І. Дембо, А. Д. Зайкіна, Р. І. Іванової, Р. З. Лівшиця, О. А. Лукашової, О. Є. Мачульської, А. В. Міцкевича, П. М. Рабіновича, І. М. Сироти, О. Ф. Скакун, Е. Г. Тучкової, В. А. Тарасової, К. П. Уржинського, В. Ш. Шайхатдінова, Л. С. Явича та ін. Попри досить значний внесок учених

у дослідження принципів права, слід звернути увагу на те, що й досі відсутня загально визнана думка щодо сутності та змісту цієї категорії, її ролі у правовому регулюванні соціальних правовідносин. Метою статті є вирішення принципів соціального забезпечення суддів. Для досягнення визначеної мети необхідно проаналізувати чинне законодавство України; вирішити принципи соціального забезпечення суддів; з'ясувати сутність цих принципів.

Термін «принцип» означає найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, які визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [1, с. 365]. Глумачний словник В. І. Даля визначає термін «принцип» як науковий початок або основу, якої слід дотримуватися та від якої не можна відступати [2, с. 431]. Іншими словниками пропонується таке визначення поняття «принцип»: «основне, вихідне положення будь-якої теорії» [3, с. 1071]; «центральне поняття, основа системи»

[4, с. 329]; «основне, вихідне положення; керівна ідея, погляд, що визначає норму поведінки» [5, с. 490].

Розгляньмо окремі концепції науковців щодо визначення сутності принципів права. Так, В. Н. Хропанюк доводить, що принципи права – це основні, вихідні положення, якими закономірності соціального життя закріплено юридично [6, с. 215]. Більше конкретизує поняття «принципи права» Л. С. Явич [7, с. 64], який визначає, що принципи права – це теоретичні, нормативно-керівні положення будь-якої діяльності, що виражені у змісті правових норм і зумовлені матеріальними умовами існування суспільства. А от О. Ф. Скаун і П. М. Рабінович принципи права розуміють як керівні ідеї, відправний початок права, що містять вимоги та/або зобов'язання учасників соціальних відносин і визначають спрямованість правового регулювання, його зміст [8, с. 221]. На погляд М. І. Байтіна, принципи права – це вихідні, визначальні ідеї та положення, що складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права [9, с. 83]. В. М. Корельський пропонує розглядати принципи права як керівні ідеї для законодавця, спрямовані на вдосконалювання правових норм [10, с. 242]. Загальним щодо визначення поняття принципів права є те, що це – основні керівні ідеї, які характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві.

Деяко різняться погляди вчених на питання доцільності законодавчого закріплення принципів права. Так, К. Я. Гусов вважає, що, визначення правового принципу лише як керівної ідеї без закріплення цієї ідеї в праві сприяє переведенню категорії принципів права у сферу або правосвідомості, або правової науки [11, с. 50]. Протилежної думки дотримуються С. С. Алексєєв [12, с. 102–105], Р. З. Лівшиць [13, с. 31] та В. С. Букіна, які наголошують на зв'язку між принципами

та правосвідомістю і правовою ідеологією, акцентуючи, що принципи є суттю ідеї правосвідомості, правової науки [14, с. 5]. Як слушно зауважував С. С. Алексєєв, принципи права, з одного боку, виражають закономірності права, а з іншого – становлять найбільш загальні норми, що поширюються на всіх суб'єктів і діють у сфері правового регулювання. При цьому науковцем передбачено можливість норми бути як прямо сформульованою в законі, так і виведеною із загального змісту законів [15, с. 242]. Тобто, науковцями передбачено, що принципи можуть не мати конкретного припису в нормах права та існувати як керівна ідея. На нашу думку, слід погодитись із тезою Р. З. Лівшиця, яким зазначено, що «принципи охоплюють всю правову матерію – і ідеї, і норми, і відносини...» [13, с. 195–196]. Вважаємо, що мають право на існування міркування всіх науковців. Принципи права необхідно розглядати як таку узагальнену категорію, яка за суттю є керівною ідеєю, відображає об'єктивні закономірності за наявності відповідних об'єктивних умов.

Більшість дослідників за сферою поширення дії принципів права вирізняють загальноправові, міжгалузеві, галузеві, внутрішньогалузеві принципи права [16, с. 119]. В. С. Венедиктов самостійність галузі права у правовій системі вирізняє за наявності галузевих принципів [17, с. 22]. Наявність таких принципів є важливою ознакою самостійної галузі права, тому принципам соціального забезпечення фахівці надають велику увагу.

Розгляньмо, яким чином трактують правознавці поняття принципів цієї галузі права. Так, П. Д. Пилипенко зазначає, що «принципи загальносоціального права є основою, керівними ідеями для юридичного права, тому загальносоціальне право в своїй основі є принципами права, на яких базується юридичне право як система норм» [18, с. 53]. І. М. Сирота під прин-

ципами соціального забезпечення розуміє основні ідеї та положення, які визначають напрямок розвитку правових норм у конкретній сфері соціальних відносин, які відображені у правових актах, що регулюють соціальне забезпечення [19, с. 70]. На нашу думку, під принципами соціального забезпечення слід розуміти керівні ідеї, які проявляють себе в нормах права, мають вплив на процеси правотворчості та правозастосування в регулюванні соціально-забезпечувальних правовідносин, виражають суть соціального забезпечення, при цьому норми права всіх інститутів соціального забезпечення відповідають правовим принципам соціального забезпечення.

Досліджуючи наукову літературу із соціального забезпечення, значно відсутність єдиного підходу до системи принципів соціального забезпечення. Серед учених спостерігається певна різноманітність думок. Наприклад, В. С. Андріїв до галузевих принципів права соціального забезпечення відносить такі: принцип загальності соціального забезпечення, що має на увазі поширення на всіх громадян; принцип всебічності й різноманітності його видів; принцип забезпечення за рахунок державних і суспільних засобів; принцип забезпечення у великих розмірах, які відповідають сформованому рівневі задоволення потреб громадян на певному етапі розвитку суспільства; принцип здійснення забезпечення власне працюючими через органи державного управління і громадські організації [20, с. 60]. М. Л. Захаров та Е. Г. Тучкова також підтримують думку В. С. Андріїва, проте дещо уточнюють принципом участі громадських об'єднань, які представляють інтереси громадян у розробленні, прийнятті та здійсненні рішень із питань соціального забезпечення і захисту їхніх прав [21, с. 102–108]. А. Н. Єгоров [22, с. 65] надає уточнену систему

принципів права соціального забезпечення. Зокрема, вчений до принципів права соціального забезпечення пропонує ще віднести: стимулювання суспільно корисної праці інвалідів і пенсіонерів та охорону прав громадян у сфері соціального забезпечення. О. Є. Мачульська, крім запропонованих згаданими вище науковцями основних принципів права соціального забезпечення, пропонує універсальність і комплексність, себто гарантування соціального забезпечення за настання всіх соціально значущих обставин, установлених у законі. Також вона запропонувала розширити поняття «диференціація соціального забезпечення» залежно від умов праці (шкідливі, важкі і т. д.), природно-кліматичної зони, тривалості трудового (страхового) стажу та інших факторів [23, с. 32]. Вважаємо, що із запропонованих вище принципів до комплексних принципів соціального забезпечення, які об'єднують в єдину цілісність усі інститути і норми соціального забезпечення, та, відповідно, є системою юридичних норм галузі соціального забезпечення, необхідно віднести: 1) принцип загальності соціального забезпечення як основного права людини, що обумовлено ст. 22 Загальної декларації прав людини та ст. 46 Конституції України; 2) принцип забезпечення за рахунок державних і суспільних засобів, тому що соціальне забезпечення будь-якої форми (кошти або послуги) повинні мати джерело покриття вказаних витрат; 3) принцип наявності соціального ризику, позаяк настання соціального ризику є передумовою відносин щодо соціального забезпечення; 4) принцип диференціації умов та обсягу соціального забезпечення, який передбачає встановлення особливих умов і рівня соціального забезпечення для окремих категорій населення; 5) принцип індивідуальності та адресності соціального забезпечення, адже соціальне забезпечення у вигляді матеріальних

благ або грошових сум надається безпосередньо особі – дотримувачу забезпечення; 6) державні гарантії права на соціальне забезпечення.

Особливістю будь-якого принципу є те, що він має власний нормативний зміст, тобто виражається в нормі чи сукупності норм (правових інститутах). Саме тому важливим є дослідження особливостей принципів щодо соціального забезпечення суддів як окремої категорії осіб, до яких відносять загальноправові принципи та спеціально-галузеві принципи, враховуючи трудовий статус судді. Правовий статус суддів як суб'єктів трудового права регулюється спеціальними, додатковими, характерними лише для суддів нормами трудового права. Закони України «Про державну службу», «Про судоустрій і статус суддів» і «Про Конституційний суд» є спеціальними правовими актами, дія яких поширюється на окрему категорію працівників – на суддів.

Системний аналіз положень законів України «Про судоустрій і статус суддів» [24], який регулює сферу соціального забезпечення суддів, дозволяє виокремити такі принципи, які активно проявляються у відносинах соціального забезпечення суддів.

Принцип незалежності. Є основним, тому, що соціальне забезпечення забезпечує гарантії незалежності суддів.

Принцип законності. Є, на нашу думку, найголовнішим принципом соціального забезпечення суддів. Указаний принцип передбачає, що суб'єкти взаємовідносин щодо соціального забезпечення суддів, такі як органи державної влади, місцевого самоврядування, їхні посадові та/або службові особи ні в якому разі не можуть порушувати положення Конституції та законів України.

Принцип відкритості. Полягає в обов'язковості судді щорічно оприлюднювати декларацію, в якій відображаються суми отриманої судової винагороди за професійне виконання

функцій правосуддя, із рахунком обмеження прав суддів у роботі за сумісництвом, відсутність права виконувати іншу роботу, крім наукової, викладацької та творчої.

Принцип верховенства права. Підкреслює, що кожен громадянин (як приватна особа, так і суддя) підкоряється закону. Слід додати, що напряму в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [24] вказаний принцип не надається, але впливає із преамбули Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [24].

Принцип діяльності судді. Зміст правового статусу судді, який професійно виконує обов'язки, визначається саме завданнями професійної діяльності, тобто джерелом забезпечення соціальних прав судді є виконання суддею обов'язків перед державою. Вказане свідчить, що соціальне забезпечення судді пов'язано з його професійною діяльністю, тому є можливим виокремлення принципу діяльності судді.

Принцип єдності та балансу інтересів держави та інтересів особи. Для реалізації окремих видів соціального забезпечення судді (придбання житла, надання медичних послуг) необхідно запровадити державні (урядові) програми щодо конкретних видів забезпечення, тому особливо чітко повинен дотримуватися принцип єдності та балансу інтересів держави та інтересів особи.

Принцип територіальності соціального забезпечення. Полягає у призначенні й виплаті всіх видів страхування суддям за місцем проживання.

Принцип розмежування повноважень. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [24] передбачає, що соціальне забезпечення є елементом організаційного забезпечення діяльності судів, та вирізняє два вектори соціального забезпечення суддів: державне матеріальне забезпечення та соціальне страхування. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [24] до соціального

забезпечення суддів необхідно віднести: безоплатне медичне обслуговування, придбання житла, пенсійне забезпечення та довічне утримання, страхування та матеріальне забезпечення. Втім, зазначені види забезпечення мають істотно різні джерела фінансування витрат: кошти державного бюджету, що їх суддя отримує через головного розпорядника; кошти Фондів соціального страхування від тимчасової втрати працездатності, нещасних випадків на виробництві або Пенсійного фонду, тому пропонуємо виокремити принцип розмежування повноважень щодо покриття витрат соціального забезпечення.

Принцип прозорості проходження коштів до отримувача соціального забезпечення. В нормах Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [24] передбачено такі принципи: принцип адресного надання соціального забезпечення незалежно від форм їх

надання (натуральній або грошовій); принцип підтримки сім'ї та її членів та принцип обов'язковості державного страхування життя і здоров'я суддів. Вважаємо, що запропонований науковцями принцип залежності права на соціальне забезпечення від соціального ризику не є принципом соціального забезпечення суддів, оскільки забезпечення саме суддів спрямовано на створення більш сприятливих умов життєдіяльності для суддів порівняно з іншими громадянами держави.

Підсумовуючи наведене, можемо зробити висновок, що соціальне забезпечення суддів ґрунтується на принципах, тобто базових положеннях, які визначають сутність і основні риси соціального забезпечення суддів, до яких відносять як загальноправові принципи, так і принципи, відображені в усіх нормах та інститутах соціального права, зокрема і в підгалузі соціального забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Краткий этимологический словарь русского языка* : [пособие для учителя] / под ред. С. Г. Бархударова. – М. : Просвещение, 1971. – 542 с.
2. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Рус. яз., 1980. – 555 с.
3. *Советский энциклопедический словарь*. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 1630 с.
4. *Философский словарь* / под ред. М. М. Розенталя. – 3-е изд. – М. : Политиздат, 1975. – 496 с.
5. *Современный словарь иностранных слов*. – М. : Рус. яз., 1992. – 740 с.
6. *Хропанюк В. Н.* Теория государства и права : [учеб. пособие для высш. учеб. завед.] / В. Н. Хропанюк. – М. : Дабахов, Ткачев, Димов, 1995. – 384 с.
7. *Явич Л. С.* О принципе научности в работе советского государственного аппарата / Л. С. Явич // Правоведение. – 1967. – № 2. – С. 64.
8. *Скакун О. Ф.* Теория держави і права : [підручник] / О. Ф. Скакун / пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
9. *Матузов Н. И.* Теория государства и права: Курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.
10. *Корельский В. М.* Теория государства и права : [учебник] / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Первалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2002. – 616 с.
11. *Гусов К. Я.* Трудовое право России : [учебник]. – 2-е изд. / К. Я. Гусов, В. Я. Толкунова. – М. : Юристъ, 1997. – С. 50.
12. *Алексеев С. С.* Проблемы теории права [Текст]: Курс лекций: В 2 т. / С. С. Алексеев. – Свердловск : Свердловский юрид. ин-т, 1972. – Т. 1. – С. 102–105.
13. *Лившиц Р. З.* Теория права [Текст] : [учебник] / Р. З. Лившиц. – М. : БЕК, 1994. – 224 с.

14. Букина В. С. Принципы советского гражданского процессуального права (теоретические вопросы понятия и системы) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. С. Букина. – Л., 1975. – 20 с.
15. Алексеев С. С. Теория государства и права / под ред. С. С. Алексеева. – М. : Изд-во НОРМА-ИНФРА-М, 2000. – 595 с.
16. Сташків Б. І. Теорія прав соціального забезпечення : [навч. посіб.] / Б. І. Сташків. – К. : Знання, 2005. – 405 с.
17. Венедиктов В. С. Трудовое право Украины: Общая часть : [учеб. пособие] / В. С. Венедиктов. – Симферополь : ДОЛЯ, 2004. – 164 с.
18. Пилипенко П. Д. Проблемы теории трудового права / П. Д. Пилипенко. – Львів, 1999. – 358 с.
19. Сирота И. М. Право социального обеспечения в Украине : [учебник] / И. М. Сирота. – К. : Одиссей, 2004. – 384 с.
20. Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР : [учебник] / В. С. Андреев. – 2-е изд. – М. : Юрид. лит., 1987. – 352 с.
21. Захаров М. Л. Право социального обеспечения России / М. Л. Захаров, Э. Г. Тучкова. – М., 2001. – 546 с.
22. Егоров А. Н. Основные принципы советского права социального обеспечения / А. Н. Егоров. – С. 65.
23. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения / Е. Е. Мачульская. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Книжный мир, 2001. – 292 с.
24. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Офіційний вісник України. – 2010 р. – № 55/1 /, стор. 7, ст. 1900.

Сапон А. В. Принципи соціального забезпечення суддів

Проаналізовано сучасні підходи науковців до визначення поняття «принцип» у правовій системі та, зокрема, галузі соціального забезпечення. Виокремлено комплексні принципи соціального забезпечення, які об'єднують у єдину цілісність усі інститути й норми соціального забезпечення та є системою юридичних норм галузі соціального забезпечення. Досліджено особливості принципів соціального забезпечення суддів як окремої категорії осіб, до яких відносять загальноправові принципи та спеціально-галузеві принципи, враховуючи трудовоправовий статус судді.

Ключові слова: принцип, соціальне забезпечення, судді.

Сапон А. В. Принципы социального обеспечения судей

Проанализированы современные подходы ученых к определению понятия «принцип» в правовой системе и, в частности, социальное обеспечение. Выделены комплексные принципы социального обеспечения, которые объединяют в единую целостность все институты и нормы социального обеспечения и являются системой юридических норм области социального обеспечения. Исследованы особенности принципов социального обеспечения судей как отдельной категории лиц, к которым относятся все правовые принципы и специально-отраслевые принципы, учитывая трудовоправовой статус судьи.

Ключевые слова: принцип, социальное обеспечение, судьи.

Sapon A. Principles of judges Social Security

Analyzed in the article of Modern scientific approaches to the definition of «principle» in the legal system and, particularly, in social security. Analyzed singled out comprehensive social security principles that unite into a single integrity of all the institutions and norms of social security and a system of legal norms of social security. Examined specific features of the principles of judges Social Security as a separate category of people, which include general legal principles and specially-sectoral principles, including work status of a judge.

Key words: principles, social security, judge.